

AMEA-nın yeniləşmə kursu: dövlətçilik və müasirlik kontekstində

(fəlsəfi yanaşma)

I MƏQALƏ

Amerika siyasətçiləri bu fikirdədirlər ki, müasir mərhələdə elmsiz nə cəmiyyət, nə də dövlət mövcud ola bilər. Ona görə də elm dövlətə xidmət etməlidir! Dövlət və cəmiyyət “elmin çiyinləri üzərində bərqərar olur!” İndi bu tezis prizmasında Azərbaycanın da “elmin çiyinləri üzərində necə bərqərar ola biləcəyi” fikrinə AMEA-nın yeniləşməsi kontekstində nəzər salaq.

Elm siyasətinin bir aspekti

Hər bir təşkilatın yeniləşməsi asan və sadə proses deyildir. Dövlətçiliklə bağlı olan strateji qurumların yeniləşməsi ayrıca məsuliyyət tələb edir. Çünki bu proses elə təşkil edilməli və aparılmalıdır ki, müstəqil dövlətçiliklə müasirlik arasında hər hansı ziddiyyət meydana gəlməsin. Ulu öndər Heydər Əliyev bu özəlliyi nəzərə alaraq, bütövlükdə, Azərbaycan Respublikasının inkişaf strategiyasında dövləti tərəqqi ilə cəmiyyətin inkişafını ahəngdar formaya salmışdır. Bura cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələri, xüsusilə elm və təhsil sahələri daxildir. Çünki müasir dövrdə cəmiyyətləri faktiki olaraq elmin yaratdığı haqqında hamının bildiyi fikir vardır.

Digər tərəfdən, müstəqil dövlətçiliyin inkişafının təməlinə ümummilli lider Heydər Əliyev, ümumiyyətlə, həmahəng inkişaf xəttini, harmonik tərəqqini qoymuşdursa, bu çərçivədən kənara çıxan istənilən təşəbbüs uğursuz olacaqdır. Bu tezis doğru və vacib olmasının ən böyük nümunəsini Prezident İlham Əliyev göstərir: dövlət başçısı siyasi varisiyə ən incəliklərinə qədər əməl edir və Heydər Əliyev dövlət quruculuğu xəttini yaratdığı inkişaf etdirir. Bu da alimlərə imkan verir ki, indiki mərhələni “Heydər Əliyev – İlham Əliyev xətti” kimi dəyərləndirə bilsinlər.

Tarixi kontekstdə bu vəziyyət Azərbaycan xalqı və onun aparıcı kəsimi olan ziyalılar üçün böyük şansıdır! Çünki Heydər Əliyev – İlham Əliyev xətti təkcə şüar və ya nəzəri səsləniş tezi deyildir. Bu xətt real həyatda, mürəkkəb geosiyasi və siyasi-ideoloji şəraitdə ciddi tarixi uğurları təmin edən dövlətçilik kursudur!

AMEA-nın yeniləşmə fəlsəfəsinin qayəsində də, fikrimcə, məhz bu reallıq dayanır. Ölkənin baş elmi təşkilatının rəhbərliyi həmin gerçəkliyi dərinləndirən, geniş və aydın dərk edərək, Heydər Əliyev – İlham Əliyev xəttinin potensialından maksimum yararlanır! Məncə, AMEA-nın hazırkı yeniləşmə xəttini öncəki yeniləşmə kurslarından fərqləndirən başlıca xüsusiyyət bununla əlaqəlidir. Təşkilatın yeniləşmə prosesində indi müşahidə edilən bir sıra xüsusiyyətlər də həmin tezisə bağlıdır.

Bu prizmadan baxanda AMEA-nın yeniləşməsinin bir kurs olaraq bəzi maraqlı və əhəmiyyətli aspektləri üzərində fəlsəfi dayanmağa ehtiyac görürük. Konkret olaraq iki aspektin qarşılıqlı əlaqəsinin fəlsəfəsinə baş vurmağı zəruri sayırıq. Onlar təşkilatdaxili yaradıcı və

struktur-funksional xüsusiyyətlərlə dövlətçilik və müasirliyin optimal sintezinin tapılması ilə bağlıdır.

Yeniləşmə: daxili struktur-funksional özəlliklər

AMEA 1945-ci ildən əvvəlcə Azərbaycan SSR-in, sonra isə müstəqil Azərbaycan Respublikasının baş elmi təşkilatı kimi fəaliyyət göstərir. Elmi fəaliyyət baxımından az müddət deyildir. Onun fəaliyyəti birbaşa dövlətə xidmət etmək məqsədi kontekstində müəyyən olmuşdur.

Sovetlər dönəmində Elmlər Akademiyası birbaşa sovet ideoloji və siyasi sisteminin tələblərinə uyğun strukturlaşmış və elmi fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Bu, hər kəsin aksiom və hətta, təbii olaraq, qəbul etdiyi tezisdir. Əksini düşünən belə yoxdur. O dövrdə müxtəlif elm adamlarının məruz qaldıqları repressiv xarakterli tədbirlərə belə SSRİ-nin maraqları prizmasında haqq qazanmayanlar az deyillər. Özü də bu, yalnız Azərbaycanı əhatə etmədi, bütövlükdə, SSRİ-nin elmi dairələrinə münasibət belə idi. Onun ümumi xarakteristikası belə idi ki, elm dövlətə xidmət etməlidir və hətta, ideologiyada onu müdafiə etməlidir. Bu mövqenin mənfəi tendensiyaları ilə bağlı nümunələri indi hər kəs bilir. Ancaq bizim baxdığımız kontekstdə əsas tezis ondan ibarətdir ki, SSRİ məkanında olan hər bir elmi təşkilat dövlətə bağlı olmalı idi. Bu ənənə formalaşmışdı və ondan kənara çıxmaq mümkün deyildi.

Başqa xüsusiyyətləri ilə yanaşı, bu, o deməkdir ki, müstəqil Azərbaycana SSRİ dövrünün konkret xüsusiyyətlərini struktur və funksional aspektlərdə özündə daşıyan (müsbət tərəfi ilə yanaşı, neqativ cəhətləri də) Elmlər Akademiyası miras qaldı. Burada dəyişməyən bir zərurət vardı: EA dövlətə xidmət etməli idi, ancaq sovetlərin ideoloji məcburiyyət xətti mütləq təmizlənməli idi. Yeni AMEA müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafına töhfələrini verməli idi. Bunun üçün Ulu öndərin bir tezi strateji hədəfi göstərirdi: AMEA Azərbaycanın milli sərvəti olmalıdır!

Həmin kontekstdə təşkilatda struktur-funksional yeniləşmələr bir qaçılmaz zərurət kimi görünür. Bu prosesin də, ən azı, iki mühüm tərəfi mövcuddur: birincisi, təşkilatın elmi tədqiqatların təşkili və kollektiv yaradıcılığın təmin edilməsi istiqamətində yeniləşməsi, ikincisi, təşkilatda sovetlərdən qalmış bir sıra psixoloji məqamların aşılması. Hər iki aspekt çox önəmlidir.

Elmi tədqiqatların təşkili və kollektiv yaradıcılıq

AMEA-nın indiki rəhbərliyi bu istiqamətdə konkret islahatlar həyata keçirir. Onun ümumi məqzı AMEA-nın bütün strukturları arasında optimal idarəetməyə və kollektiv yaradıcılığa optimal imkan verən mühitin yaradılmasından ibarətdir. Burada “optimalıq” dedikdə, Azərbaycanın strateji inkişaf kursunun tələblərinə maksimum dərəcədə cavab verən idarəetmə strukturu və kollektiv yaradıcı mühitin formalaşması nəzərdə tutulur. Yəni bütün hallarda AMEA-nın struktur-funksional qurum kimi, yeniləşməsi müstəqil dövlətçiliyin uğurlu inkişafına xidmət etməlidir.

Hazırda AMEA-da müşahidə edilən yenidən təşkil olunma prosesi həmin məqsədi ifadə edir. Bu prosesin təcridi və mərhələli həyata keçirilməsi vacibdir. Çünki söhbət idarəetmədə çox ciddi keyfiyyət və forma dəyişikliyinə gedir. Əlavə olaraq, müstəqil dövlətçilik başlıca məqsəd kimi qarşıya qoyulursa, sovetlərdən qalma bir sıra idarəetmə, işə münasibət və psixoloji davranma xüsusiyyətləri aradan qaldırılmalıdır. Bunun bir çox struktur, funksional və psixoloji faktorları əhatə etdiyi və sistemli olaraq aparılması lazım gəldiyinin bir vəzifə olduğunun hər kəs fərqindədir. Digər tərəfdən, həmin prosesin kollektiv fəaliyyət nəticəsində uğurlu ola biləcəyini də anlamağımız lazımdır. Burada bir mühüm psixoloji məqamın üzərində dayanmaq istərdim.

Psixoloji maneələrin aşılması

İndi AMEA prezidenti çox fəaldır. Demək olar ki, yorulmadan və fasiləsiz təşkilatın dövlətçiliyə bağlı formada yeniləşməsi üçün çalışır. AMEA rəhbərliyi bütün fiziki, təşkilati, zehni potensialını dövlətçiliyin strateji inkişaf kursuna xidmətə yönəltdirmişdir!

Təbii ki, bu, bütün AMEA üçün bir nümunədir. Həm də dövlətçiliyə xidmətdə fəallığa dəvətdir. Əlbəttə, kollektivin buna reaksiyası çox müsbətdir. Eyni zamanda,

bir sıra psixoloji sindrom halları var ki, onlardan açıq danışmaq zamanıdır.

AMEA-da köklü yeniləşmə ancaq kollektiv fəaliyyətin nəticəsində reallaşsa bilər. Hər şeydən öncə, əməkdaşlar dövlətin strateji inkişaf kursuna xidməti indiki mərhələdə başlıca məqsəd kimi qəbul etməlidirlər. Kollektiv bunu qəbul edir. Bu istiqamətdə AMEA rəhbərliyi ilə daha mükəmməl və ardıcıl şəkildə fəaliyyət göstərmək çox vacibdir. Psixoloji məqamın aktuallığı, bütövlükdə, müasir mərhələdə elmi fəaliyyətin fəlsəfəsindən qaynaqlanır. Məsələ ondan ibarətdir ki, Qərbin elmi dairələrində tədqiqatçıların hansı dəyərlərə malik olması ilə bağlı konkret mövqe formalaşmışdır.

Avropada və ABŞ-də elmi araşdırmaların Qərb dövlətçiliyinin inkişafına sıx bağlı olması tezi açıq və ya örtülü formada özünü göstərir. Təkcə ABŞ-da xüsusi xidmət orqanlarının təşəbbüsü ilə 300 (!)-dən çox strateji araşdırma mərkəzinin yarandığı haqqında informasiyalar var. Bu xüsusiyyət dünyanın hər bir inkişaf etmiş ölkəsinə xasdır. Tamamilə başa düşülən və normal qəbul edilməli olan haldır. Çünki heç zaman mücərrəd və cəmiyyətə aidiyyəti olmayan elmi fəaliyyət növü mövcud olmamışdır. Qədimdən Sokrat, Platon və ya Aristotel cəmiyyət üçün elm yaratmamışlar? Sokratın sarkazmi yunan cəmiyyəti və dövlətinin inkişafı, qanunlara əməl edilməsi naminə deyildimi? Sokrat həyatından “dövlətin qanunlarına əməl etmək zəruridir” fikri əsasında mərhum olmadımı?

Və yaxud hazırda inkişaf etmiş dövlətlər elmi araşdırmalara çox güclü maliyyəni nə üçün ayırırlar? Çünki elmi tədqiqatların nəticələrindən dövlətin və cəmiyyətin güclənməsi, tərəqqi etməsi üçün çox geniş istifadə edirlər. ABŞ-də Santa-Fe İnstitutu dünyanın ən istedadlı alimlərini müxtəlif elmi layihələrə hansı səbəbdən dəvət edir? O səbəbdən ki, alınan elmi nəticələrdən ilk olaraq Amerika dövləti yararlı olsun. Çin Elmlər Akademiyası son illər innovativ layihələrdə dünyada nə üçün birinci olmağı hədəfləmişdir? Əlbəttə, Çin qədimdən gələn “Dao”su üçün – “Çinin Böyük İnkişaf Yolu” üçün!

Qonşumuz Rusiyada elmi fəaliyyət bütün sferalarda dövlətin və cəmiyyətin daha güdrətli olmasına xidmət etməirmi? Moskva dünyanı əldə etdiyi elmi nəticələrin tətbiqi sayəsində yaratdığı texnoloji imkanlarla hədələməirmi? Və yaxud Rusiyadan öncə, ABŞ və Avropa dünyaya kosmik tədqiqatları, orijinal sosio-humanitar nəzəriyyələri hesabına meydan oxumurlarmı?

Başqa bir qonşumuz İran elmi tədqiqatlar nəticəsində müxtəlif yeni silahlar istehsalı və nüvə silahı istehsalı potensialı ilə öyünmürmü? İranda hansı alim bunun yanlış olduğunu deyir və mücərrəd “azad tədqiqat”dan danışır? Bəlkə, yeni texnologiyalar məkanlarından biri olan İsraildə yalnız mücərrəd elmi axtarışlar vardır? Orada elmi fəaliyyət dövlətin maraqlarına xidmət etməirmi?

Nəhayət, qonşu və qardaş Türkiyə yalnız elmi-texnoloji sahədə sıçrayış xarakterli tədqiqatlara görə dünyada söz sahiblərindən biri olmuşdur! Bunun məhz elmi inkişaf əlaqəli olduğunu Səlcuq Bayraqdara Amerikada təhsil verən universitetin aparıcı alimləri də deyirlər. Onlardan biri “təəssüf edir” ki, S.Bayraqdara elm öyrətmişlər! Baxın, nə dərəcədə dövlətləşmiş, siyasiləşmiş mövqedir və adam özüne görə haqlıdır!

Bütün bunları Azərbaycanda elmə bağlı olan hər kəsin aksiom kimi qəbul etdiyinə tam əminəm. Hər kəs deyir ki, “elə də olmalıdır”. Lakin psixoloji olaraq hansı səbəblərdən “Azərbaycanda elmi fəaliyyət dövlətə bağlı deyil, azad olmalıdır” cəfəngiyyatından dəm vurulur, mənə aydın deyildir. Dünyanın hər ölkəsi üçün normal qəbul edilən təbii bir proses Azərbaycana gələndə məzmunuz və mücərrəd “elm və təhsil ideologiyasız olmalıdır” kimi zərərli tezis formasını alır! Qətiyyətlə elə deyil: indi Azərbaycanda elm və təhsil dünyanın istənilən ölkəsindən də çox dövlətdir, onun strateji inkişafına, müstəqilliyinə və güclü intellektual cəmiyyət quruculuğuna xidmət etməlidir. Buna tamamilə və qeyd-şərtsiz əminəm! Səbəbləri haqqında bir qədər sonra.

Və AMEA prezidentinin fəallığının bu məqamda nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bir daha düşünməli və onun şəxsinə bütün akademiklərlə yenilikçilərə geniş dəstək verməliyik! Bu, bizim alim və vətəndaş kimi özünü təsdiqimizdir, müasir dövrün insanı kimi taleyimiz və müstəqil dövlətçilik qarşısında borcumuzdur. Əsas isə dövlət başçısının, xalqın və övladların qarşısında məsuliyyətimizdir!

Nümunə kimi gördüyümüz Qərbin elmi dairələri də ictimai, etik və sosial məsuliyyət məsələsini ön plana çəkirlər. Məsələnin bu tərəfi həm AMEA-nın yeniləşmə strategiyası, həm də fərd olaraq tədqiqatçının məsuliyyəti baxımından xüsusi araşdırılmalıdır!

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfe elmləri doktoru